

บทที่ 6 บทสรุป

6.1 สรุปผลการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของธุรกิจชุมชนเปรียบเทียบระหว่างภาพรวมซึ่งเป็นการนำเสนอกรณีศึกษาต่างๆที่มีอยู่กับภาพย่อยซึ่งเป็นการนำเสนอกรณีศึกษา 2 กรณีคือที่บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช และที่อำเภอคำเชื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบ Indepth Interview เป็นหลักประกอบกับแบบสอบถามจำนวน 63 ราย โดยแบ่งเป็น กรณีบ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราชจำนวน 43 รายและที่อำเภอคำเชื่อนแก้ว จังหวัดยโสธรจำนวน 20 ราย สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาโดยใช้วิธีการวิจัยทั้งในเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เป็นหลัก และการวิจัยในเชิงปริมาณ (Quantitative Method) เป็นส่วนประกอบ

วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เพื่อใช้เป็นแนวทางประกอบในการตัดสินใจนำแนวทางเลือกดังกล่าวไปปรับใช้ในการทำธุรกิจที่เป็นของชุมชนกรณีอื่น และเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการทำธุรกิจชุมชนกรณีอื่นที่ต้องพบกับอุปสรรคหรือความล้มเหลวให้สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้

ผลการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวจากการนำแนวทางเลือกธุรกิจชุมชน (Community Business) ไปปรับใช้เปรียบเทียบระหว่างภาพรวม (Macro) และภาพย่อย (Micro) นั้นพบว่าปัจจัยสำคัญที่มีผลได้แก่

1. ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วม (Participation Factor) ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมนี้เป็นการพิจารณาทั้งการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการมีส่วนร่วมของสถาบัน องค์กรหรือหน่วยงานจากสถาบันภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านนั้นมีความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชน เนื่องจากเป้าหมายสำคัญของการทำธุรกิจชุมชนก็คือการทำธุรกิจที่มีชาวบ้านหรือคนในชุมชนเป็นเจ้าของหลัก การมีส่วนร่วมของชาวบ้านนี้เกิดขึ้นในทุกๆขั้นตอน นับตั้งแต่การสมัครเป็นสมาชิกในธุรกิจ การเข้าร่วมถือหุ้นซึ่งมีความสำคัญต่อกระบวนการระดมทุน ยิ่งชาวบ้านเข้าร่วมมากเท่าใดความพร้อมในการทำธุรกิจก็มีมากขึ้น การให้ความคิดเห็นตลอดจนการตัดสินใจที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงาน นอกจากนี้การมีส่วนร่วมจากสถาบันภายนอกก็มีส่วนสำคัญต่อการดำเนินงานของธุรกิจชุมชน สถาบันจากภายนอกนี้จะเข้ามาช่วย

เหลือชุมชนในกรณีที่ชุมชนต้องการระดมทุนเพิ่ม หรือต้องการการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี ด้านต่างๆในการบริหารงานซึ่งชาวบ้านหรือสมาชิกในธุรกิจชุมชนอาจไม่มีประสบการณ์ในการทำธุรกิจมาก่อน อย่างไรก็ตามการเข้ามาของสถาบันจากภายนอกก็กลุ่มจำเป็นต้องพิจารณาให้ดี เพื่อไม่ให้เกิดการเข้ามานั้นเป็นไปเพื่อการเข้ามาครอบครองอำนาจในการตัดสินใจ หรือกำหนดนโยบายรวมทั้งแผนการต่างๆของกลุ่ม ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นแล้วภาพของการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนอาจเปลี่ยนไป

2. ปัจจัยที่เกี่ยวกับความเป็นผู้นำ (Leadership Factor) ด้วยเหตุที่ผู้นำชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดบทบาทของสมาชิกในชุมชนและนโยบายของการดำเนินกิจกรรม ดังนั้นการที่ชุมชนใด ๆ มีผู้นำชุมชนที่มีความพร้อมในการเป็นผู้นำและพร้อมที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่างๆให้เกิดขึ้นรวมถึงการเผชิญหน้าและต่อสู้กับปัญหาจึงเป็นสิ่งที่สำคัญ ผู้นำที่สามารถทำให้ชาวบ้านรวมพลังกันในการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้จึงถือเป็นเพียงที่สำคัญที่จะทำให้กลไกของการทำงานเป็นได้ด้วยความราบรื่น ผู้นำที่ดีจะต้องเป็นผู้ที่มีจุดมุ่งหมาย มีเป้าหมายทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และที่สำคัญคือผู้นำจะต้องรู้จักการจัดลำดับความสำคัญของเรื่องแต่ละเรื่องปัญหาแต่ละปัญหา เพื่อให้การดำเนินกิจการสามารถดำเนินการไปได้อย่างเป็นระบบระเบียบเป็นขั้นตอนและเกิดปัญหาน้อยที่สุด นอกจากนี้ผู้นำยังต้องสร้างให้เกิดความไว้วางใจ (trust) ให้ชาวบ้านนอกเหนือไปจากการสร้างความมั่นใจเพื่อให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจในการเข้าร่วม ซึ่งหากชาวบ้านมีความมั่นใจในตัวผู้นำแล้วโอกาสที่ชาวบ้านจะเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของกลุ่มก็มีความเป็นไปได้สูง และสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้นำที่ดีจำเป็นต้องยอมรับฟังความคิดเห็นจากผู้อื่นทั้งที่เป็นชาวบ้านในชุมชน สมาชิกในกลุ่ม หรือบุคคลจากสถาบันภายนอก นอกเหนือไปจากการระดมความคิดเห็นแต่เพียงเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชนเท่านั้น

3. ปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวสมาชิก (Membership Factor) หากสมาชิกที่เข้าร่วมในกิจกรรมธุรกิจชุมชนสามารถปฏิบัติตนให้เป็นไปในทางที่จะเอื้อประโยชน์ต่อธุรกิจ ซึ่งสมาชิกที่ดีนั้นควรมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

- เป็นผู้ที่มีเป้าหมายเดียวกับธุรกิจ
- เป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
- มีความพร้อมในการเข้าร่วมกิจกรรม ตลอดจนร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น
- มีความซื่อสัตย์ในกิจการงานที่ได้รับมอบหมาย

- มีความพยายามเพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายนั้นๆ
- มีความอดทนรอคอยความสำเร็จด้วยจิตใจที่มุ่งมั่น
- มีความเชื่อมั่นทั้งต่อตัวผู้นำและธุรกิจ
- ให้ความช่วยเหลือเมื่อองค์กรหรือธุรกิจต้องการ

หากสมาชิกมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้แล้ว ธุรกิจชุมชนก็จะไม่มีปัญหาที่เกิดจากตัวสมาชิก นอกจากนี้การที่สมาชิกมีคุณสมบัติที่ดีดังกล่าวยังช่วยให้การดำเนินธุรกิจสามารถเจริญก้าวหน้าต่อไปได้

4. ปัจจัยด้านการเงิน (Financial Factor) ปัจจัยนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่ออุปสรรคหรือความล้มเหลวของการทำธุรกิจชุมชน (ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษา) การไม่สามารถระดมทุนจากชาวบ้านได้เพียงพอ ทำให้ชุมชนต้องเริ่มต้นการทำธุรกิจด้วยการกู้ยืมเงิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกู้ยืมเงินนอกระบบซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยสูงนั้นจะทำให้ธุรกิจมีหนี้สินสะสมพอกพูนเรื่อยไป กระทั่งไม่สามารถคืนเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยได้จนเป็นเหตุให้ต้องล้มเลิกกิจการไป นอกจากนี้การวางแผนโครงการที่ต้องใช้เงินทุนที่มากเกินไปนั้น เท่ากับเป็นปัจจัยที่ช่วยผลักดันให้การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนนั้นต้องประสบกับปัญหาเร็วขึ้น ดังนั้นในการวางแผนทำการผลิตชุมชนจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงงบประมาณที่จะใช้ในโครงการอย่างละเอียดและจะต้องมีความมั่นใจในแหล่งที่มาของเงินทุนนั้นมากพอ

5. ปัจจัยที่เกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก (External Interactive Factor) ปัจจัยนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ชุมชนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ไม่ว่าจะเป็นการมีปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานจากภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ หรือบุคคลอื่น ซึ่งในการมีปฏิสัมพันธ์นี้มีทั้งที่เป็นการมีปฏิสัมพันธ์เชิงบวกและเชิงลบ ทั้งนี้ชุมชนจำเป็นต้องเรียนรู้ และประเมินให้ได้ว่า การเข้ามามีปฏิสัมพันธ์นั้นเป็นไปในลักษณะใด อย่างไรก็ตามชุมชนควรมีการประชุมปรึกษากับสมาชิกถึงการเข้ามามีปฏิสัมพันธ์จากภายนอกอย่างสม่ำเสมอ ส่วนหนึ่งนั้นนอกจากจะเป็นการสร้างความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มของสมาชิกที่เป็นชาวบ้าน เพื่อมิให้หน่วยงานหรือองค์กรที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนใช้จุดอ่อนของการรวมกลุ่ม ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชนที่อ่อนแอเป็นตัวทำลายชุมชน หรือทำให้เกิดการไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนได้ นอกจากนี้กลุ่มยังต้องให้ความสำคัญต่อกรณีที่สมาชิกที่เป็นชาวบ้านในชุมชนจะขายหุ้นให้กับบุคคลภายนอก เนื่องจากหากบุคคลภายนอกสามารถถือครองหุ้นในธุรกิจของกลุ่มเป็นจำนวนมากแล้ว บุคคลภายนอกเหล่านั้นย่อม

มีสิทธิในการดำเนินงานมากขึ้น ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วกลุ่มอาจสูญเสียความเป็นเจ้าของในธุรกิจชุมชนที่สร้างขึ้นได้ และในท้ายที่สุดกลุ่มก็อาจต้องสูญเสียธุรกิจที่เกิดจากความร่วมมือของชาวบ้านนั้นให้กับบุคคลภายนอกไปในที่สุด

6. ปัจจัยด้านการบริหารจัดการ (Management Factor) ในส่วนของการบริหารจัดการนี้มิได้ครอบคลุมเฉพาะในส่วนของการสร้างและรูปแบบการบริหารจัดการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการจัดให้มีการพัฒนาองค์กรธุรกิจ ในส่วนของการบริหารจัดการนี้องค์กรธุรกิจต้องดำเนินการอย่างไรจึงจะสามารถตรวจสอบการบริหารงานได้ตลอดเวลา การให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการเสนอความเห็นในการกำหนดนโยบายตลอดจนการแก้ปัญหาต่าง ๆ จะช่วยให้สมาชิกรู้สึกมีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของในองค์กรธุรกิจนั้น การบริหารจัดการนั้นเป็นไปเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินการ

7. ปัจจัยด้านการผลิต (Production Factor) การผลิตถือได้ว่าเป็นมีความสำคัญต่อการประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลวของธุรกิจชุมชน การผลิตที่ดีควรเป็นการผลิตที่ตรงกับกลุ่มเป้าหมายที่ได้วางไว้ ซึ่งในการผลิตของชุมชนนั้นหากเป็นการผลิตที่อาศัยวัตถุดิบที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น จะทำให้ต้นทุนอันเกิดจากการจัดหาวัตถุดิบลดลง ดังนั้นชุมชนจึงจำเป็นต้องพิจารณาให้ได้ว่าชุมชนของตนเองนั้นมีความได้เปรียบในการผลิตสินค้าใด ความได้เปรียบนี้มิได้หมายความว่าเฉพาะความได้เปรียบในการจัดหาวัตถุดิบเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความได้เปรียบในด้านทักษะในการผลิตด้วย ชุมชนจำเป็นต้องคำนึงถึงระดับของเทคโนโลยีในการผลิตที่ชุมชนมีอยู่ ซึ่งโดยปกติแล้วการผลิตในระดับชุมชนนี้มักเป็นไปโดยอาศัยเทคโนโลยีอย่างง่ายไม่สลับซับซ้อน อย่างไรก็ตามชุมชนจำเป็นต้องคำนึงถึงการผลิตในระยะยาวด้วย เนื่องจากในอนาคตวัตถุดิบที่มีอยู่อาจลดลง ส่งผลให้ต้นทุนของราคาสินค้าสูงขึ้น ดังนั้นชุมชนจึงต้องคิดค้นหสิ่งที่สามารถใช้ทดแทนกันได้ หรือขยายการผลิตออกไป นอกจากนี้การที่วัตถุดิบที่ชุมชนมีอยู่นั้นไม่ได้คุณภาพ อาจทำให้ผลผลิตหรือสินค้าที่ได้ไม่สามารถแข่งขันกับผู้ผลิตรายอื่นได้ ดังนั้นชุมชนจึงจำเป็นต้องพิจารณาให้ถี่ก่อนที่จะทำการผลิต

8. ปัจจัยด้านการตลาด (Marketing Factor) เนื่องจากการตลาดถือเป็นหัวใจสำคัญของการทำธุรกิจ ทำให้ปัจจัยด้านการตลาดมีส่วนสำคัญต่อการประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลวของธุรกิจชุมชน การจัดหาตลาดนั้นมีได้เป็นหน้าที่ของใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่เป็นหน้าที่ของสมาชิกทุกคนที่จะช่วยเหลือกันในการแสวงหาช่องทางการตลาด เมื่อมีโอกาส ยิ่งสมาชิกในธุรกิจชุมชนสามารถหาตลาดรองรับที่แน่นอนได้ ไม่เพียงแต่จะเป็นผลดีต่อการผลิตที่ไม่ทำให้สินค้าเหลือค้างสต็อก แต่ยังเป็นการสร้างมูลค่าในตัวเองให้แก่สินค้าได้อีกด้วย การจัดหาตลาดจากกรณีศึกษาที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่ามีทั้งที่เป็นตลาดภายในชุมชนตลาดภายนอกที่เป็นตลาดในประเทศ และตลาดต่างประเทศ อย่างไรก็ตามชุมชนจำต้องเรียนรู้

กลยุทธ์ตลอดจนเทคนิคในการขายต่าง ๆ จากผู้ผลิตรายอื่นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำการตลาดต่อไป

9. ปัจจัยด้านแรงงาน (Labour Factor) การที่มีความพร้อมในด้านแรงงานก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนทำให้การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนประสบความสำเร็จได้ เนื่องจากต้นทุนในการจัดหาแรงงานจะน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับกรณีที่มีการดำเนินธุรกิจนั้นไม่มีแหล่งแรงงานเป็นของตนเอง ทำให้ต้องมีการจ้างแรงงานจากท้องถิ่นอื่นเข้ามา ซึ่งนอกจากอาจต้องเสียค่าจ้างเพิ่มขึ้นแล้วยังทำให้การตกลงหรือพูดคุยกันยากกว่าแรงงานในท้องถิ่นเดียวกัน

10. ปัจจัยที่เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสาร (Information Factor) ปัจจัยที่เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารนี้มีได้ครอบคลุมเฉพาะการกระจายข่าวสารเกี่ยวกับการดำเนินงานให้แก่สมาชิก รับทราบ หรือการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกลุ่มเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการที่กลุ่มจำเป็นต้องรับรู้ข้อมูลข่าวสารในเรื่องอื่นๆจากภายนอกด้วยเช่น ในขณะที่ตลาดมีความต้องการสินค้าใดแบบไหน แนวโน้มของสินค้าที่ชุมชนผลิตได้เป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้ธุรกิจสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบของผลผลิตได้ทันกับความต้องการ หรือขณะนี้มีภวการณ์ใหม่ๆใดบ้างมาใช้ในการผลิต การตลาดบ้าง เพื่อให้ธุรกิจของชุมชนสามารถปรับตัวได้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของธุรกิจจากภายนอก

11. ปัจจัยที่เกี่ยวกับกฎข้อบังคับ (Rules Factor) เนื่องจากในการดำเนินธุรกิจนั้น ชุมชนจำเป็นต้องปฏิบัติตามข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจนั้นๆ เพื่อให้การดำเนินกิจการถูกต้องตามกฎหมาย หรือไม่ผิดข้อบังคับของทางราชการ อันอาจเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานได้

จากการศึกษาในครั้งนี้อาจสรุปได้ว่า การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่ดึ้นนั้น มักมีการเริ่มต้นกิจกรรม การออมทรัพย์ มาก่อน ซึ่งการที่ชุมชนเริ่มต้นกิจกรรมมาจากการออมทรัพย์นั้นทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ทั้งแง่ของชาวบ้านต่อชาวบ้านเอง และชาวบ้านต่อผู้นำชุมชน นอกจากนี้การดำเนินงานในกิจกรรมการออมทรัพย์ยังช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้แนวทางในการบริหารงานของผู้นำชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกเหนือไปจากการเรียนรู้ในการทำกิจกรรมร่วมกัน ผลจากการที่ชาวบ้านมีกิจกรรมร่วมกันมาก่อนย่อมทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจทั้งต่อชาวบ้านด้วยกันเองและต่อผู้นำชุมชน ดังนั้นในการขยายกิจกรรมออกไปเพื่อทำธุรกิจที่เป็นของชุมชนก็สามารถทำได้ง่ายขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนที่มิได้มีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันมาก่อน และถึงแม้ว่าจะมีการร่วมกันดำเนินกิจกรรมมาบ้างแต่ก็เป็นเพียงการร่วมกันทำกิจกรรมเล็กๆ น้อยๆเท่านั้น อาทิเช่น การร่วมกันในงานกีฬาประจำหมู่บ้าน หรืองานบุญต่างๆ

6.2 ข้อเสนอแนะ

จะเห็นได้ว่าธุรกิจชุมชนนั้นนอกจากจะเป็นทางเลือกหนึ่งในการมุ่งบรรเทาปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้ว หลักการของธุรกิจชุมชนยังมุ่งให้คนในชุมชนเกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันอันจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ดังนั้นในการดำเนินธุรกิจชุมชนในเบื้องต้นนั้นผู้นำชุมชนจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะวางแผนการทำธุรกิจนับตั้งแต่การคิดว่าจะผลิตอะไร ผลิตอย่างไร และที่สำคัญคือผลิตเพื่อใคร พร้อมทั้งนี้ผู้นำชุมชนที่ดีควรเป็นที่เชื่อถือของคนในชุมชนนั้นๆ เพื่อให้การรวมกลุ่มตลอดจนการให้ความร่วมมือด้านต่างๆ โดยเฉพาะการระดมทุนที่เป็นของชาวบ้านนั้นประสบความสำเร็จได้ด้วยการพึ่งตนเอง นอกจากนี้ตัวสมาชิกเองก็มีความสำคัญเนื่องจาก ชาวบ้าน หรือสมาชิกในชุมชนถือเป็นอีกปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เป็นหัวใจหลักของการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชน เนื่องจากการดำเนินธุรกิจที่เป็นของชาวบ้าน โดยชาวบ้านนั้นจะทำให้ชาวบ้านรู้สึกได้ถึงความเป็นเจ้าของในธุรกิจนั้น และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือเพื่อให้การดำเนินงานนั้นประสบความสำเร็จได้ ดังนั้นชาวบ้านซึ่งถือเป็นสมาชิกในธุรกิจชุมชนจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดอีกปัจจัยหนึ่งนอกเหนือไปจากปัจจัยที่เกี่ยวกับความเป็นผู้นำ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาในลักษณะเปรียบเทียบระหว่างภาพรวมและภาพย่อยโดยมีการศึกษาบ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราชและกรณีศึกษาอำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร เป็นกรณีศึกษาในภาพย่อย ซึ่งยังอาจเป็นการศึกษาที่มีได้เป็นการศึกษาอย่างละเอียดเมื่อเทียบการศึกษาในกรณีศึกษาเดียว ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในส่วนที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม รูปแบบความเป็นอยู่ของวิถีชีวิต วัฒนธรรมการรวมกลุ่มของชาวบ้าน เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจถึงการประสบความสำเร็จของการนำแนวทางธุรกิจชุมชนไปปรับใช้โดยมีความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มของชาวบ้านได้อย่างละเอียดมากขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย